

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การตัดสินใจในภาคอีสานจากแผนการพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมาได้ นำเทคโนโลยีใหม่ๆเข้ามาในสังคมชานา เช่น วิทยุ โทรทัศน์ จักรเย็บผ้า หลังคามุงสังกะสี เป็นต้น ซึ่งการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศเป็นไปเพื่อเหตุผลทางการเมือง คือ รัฐบาลต้องการปราบคอมมิวนิสต์ (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2546: 209) ถนนหนทางที่สะดวกช่วยให้ชาวนาได้ขนส่งผลผลิตของพวกเขาขายออกสู่ตลาดภายนอกได้อย่างรวดเร็วมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และถนนยังทำให้พวกเขาอพยพโยกย้ายเดินทางไปขายแรงงานต่างถิ่นอย่างกว้างขวางด้วยเช่นกัน (Keyes 2005, 2006a อ้างใน รัตนา บุญมีธยะ โตสกุล, 2550: 95)

นอกจากนั้นชาวบ้านยังสามารถหาซื้อสินค้าได้ในชุมชน เนื่องจาก มีร้านค้าขนาดเล็กและพ่อค้าเร่เข้ามาขายสินค้าเกือบทุกสัปดาห์ ทั้งในรูปแบบของการนำสินค้าตั้งขายบริเวณศาลาวัด หรือขายสินค้าในลักษณะขับรถยนต์เคลื่อนไปช้าๆ ซึ่งบางรายจะใช้เครื่องขยายเสียงประกาศเชิญชวนชาวบ้าน เพื่อให้มาซื้อสินค้า หรือเร่ขายโดยใช้รถจักรยานยนต์จะขายสินค้าจำพวกอาหารสำเร็จรูปบรรจุใส่ “ถุงพลาสติก” (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2546: 315-317) จากกลุ่มพ่อค้าเร่ดังกล่าวที่เข้ามาขายสินค้าในหมู่บ้านทำให้สามารถมองเห็นภาพของ “ปรากฏการณ์การใช้ถุงพลาสติก” และยังมีอีกหนึ่งตัวอย่างที่สามารถสะท้อนภาพ “การใช้ถุงพลาสติก” ของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย คือ ในโครงการปลูกพืชสลับต้นหญ้า (Ley Farming Project) ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อช่วง พ.ศ.2525 โดยโครงการนี้ยังได้สนับสนุนกิจกรรมเสริมคือ การเลี้ยงโคนมเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร แต่ปรากฏว่าโคนมจำนวนหนึ่งเกิดตายโดยไม่ทราบสาเหตุ เมื่อเจ้าหน้าที่โครงการพิสูจน์สาเหตุการตายด้วยวิธีผ่าท้องจึงพบว่ามี “ถุงพลาสติก” ในท้องโคนมเหล่านั้น¹ จากเหตุการณ์ข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่า ในชุมชนได้มีการใช้ถุงพลาสติกกันอย่างแพร่หลาย

¹ข้อมูลจากอาจารย์สุริยา สมุทคุปดี วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2556 ตอนสอบโครงงานวิทยานิพนธ์

งานศึกษาของธิดิญา เหล่าอัน (2553) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชานาในชนบทอีสานแห่งหนึ่งของจังหวัดร้อยเอ็ด ระหว่างช่วง พ.ศ.2500-2550 โดยแบ่งยุคของสังคมชานาออกเป็นสามช่วง ใน ยุคแรก เป็นยุคของการก่อรูปของสังคมชานา ชานาแต่ละกลุ่ม ได้อพยพเข้ามาแสวงหาที่ดินทำกิน ซึ่งกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานจะได้เปรียบมากกว่ากลุ่มคนที่อพยพมาทีหลัง เพราะสามารถเลือกทำเลที่เหมาะสมในการเพาะปลูกเพื่อยังชีพให้กับสมาชิกในครัวเรือน ส่วน ยุคที่สอง เป็นยุคการเริ่มปรับเปลี่ยนการผลิต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้จะดำเนินตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องจากมีการแทรกซึมของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พื้นที่อีสานได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เช่น การสร้างถนน เพื่อความสะดวกสบายในการเดินทางเข้ามาตรวจตราของเจ้าหน้าที่รัฐ และยังสามารถส่งเสริมให้ชาวไร่ชานาปลูกพืชพาณิชย์มากขึ้น นอกจากนั้น ชาวบ้านยังนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในกระบวนการผลิต เพื่อทุ่นแรงงานคนและประหยัดเวลาในการผลิต เช่น การใช้รถไถเดินตาม เป็นต้น ยุคสุดท้าย ยุคที่สังคมชานาสลายตัว ชาวบ้านจำนวนมากหันมาปลูกข้าวหอมมะลิเพียงเพื่อขายอย่างเดียว และซื้อข้าวมาบริโภคแทนการปลูกเอง ชาวบ้านเริ่มนำรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่มาใช้ในการเพาะปลูกมากขึ้น ทำให้เกิดการสร้างอาชีพใหม่สำหรับชาวบ้านที่เป็นเจ้าของรถแทรกเตอร์ การเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคในงานของธิดิญา ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านได้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพจากการเป็นชานามาสู่การเป็นผู้ประกอบการรับจ้าง

ในทัศนะของ Keyes การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง ประชากร และเทคโนโลยี ได้ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขสำหรับคนในชุมชนชานาในการสร้างความหมายหรือการตีความปรากฏการณ์ในโลกรอบตัวที่พวกเขาอาศัยอยู่ซึ่งในปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่กับการอ้างอิงถึงแหล่งวัฒนธรรมเดิมที่มาจากวัฒนธรรมชุมชนและชนบจจริตประเพณีท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการผนวกเอาเงื่อนไขใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจาก“ประสบการณ์”เช่น ประสบการณ์จากระบบการศึกษาในโรงเรียน จากการอพยพไปขายแรงงานต่างถิ่น การปฏิบัติเทคโนโลยีและการสื่อสารสมัยใหม่ มาใช้สร้าง “โลกทัศน์” และการตีความของพวกเขาในการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน (Keyes, 2005, 2006a, 2006b อ้างใน รัตนา บุญมัธยะ โดสกุล, 2550: 96)

ในบทความปี 2010 ของ Keyes ได้เรียกการเปลี่ยนแปลงของชานาอีสานว่าการกลายเป็น “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers) จากงานศึกษาของธิดิญา (2553) และ Keyes (2010) ช่วยทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ของสังคมชานาอีสานที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย อันเป็นผลมาจากการรุกคืบเข้ามาอย่างต่อเนื่องของระบบทุนนิยม แต่งานทั้งสองชิ้นก็ยังไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมชานาในชนบทอีสานได้อย่างครอบคลุม เพราะ ยังขาดมิติของการอธิบายเกี่ยวกับผู้หญิงที่ออกเดินทางไปทำงานรับจ้างนอก

หมู่บ้าน ภาพการอธิบายเกี่ยวกับผู้หญิงจึงยังไม่ชัดเจน ซึ่งแตกต่างจากในงานศึกษาของ Mills (2001) ที่ได้กล่าวถึงผู้หญิงในวัยสาวต้องออกเดินทางไปทำงานในเขตพื้นที่อุตสาหกรรม และรับภาระหน้าที่ส่งเงินกลับบ้านให้แก่ครอบครัวตามจารีตประเพณีแบบดั้งเดิมในฐานะของการเป็นลูกสาวที่ดี

ในงานของ Rigg (2001) กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างพื้นที่เมืองกับพื้นที่ชนบท ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเคลื่อนไหว จึงไม่สามารถแยกผลประโยชน์ของคนในชนบทว่ามีความแตกต่างจากคนในเมือง เนื่องจากพื้นที่ของชนบทได้ถูกแทรกซึมไปด้วยกลุ่มผลประโยชน์กลุ่มใหม่ และกิจกรรมใหม่ๆภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีระดับกว้างและสัมพันธ์กับเมือง (Rigg, 2001 อ้างใน สว่าง มีแสง, 2554: 3) ดังนั้น เมืองและชนบทไม่ได้มีลักษณะเป็นคู่ตรงข้ามกัน แต่สองพื้นที่นี้มีความสัมพันธ์ที่ติดต่อเชื่อมโยงกัน

งานของ Jamaree (1996) ได้กล่าวว่า การที่ชานาเคลื่อนย้ายอย่างมียุทธศาสตร์ เพื่อแสวงหาวิถีการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น ทำให้มองเห็นภาพความพยายามของชานา “ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่อันจำกัด” ทั่วเกิดการขยายขอบเขตออกไปอย่างกว้างขวางมากที่สุดเท่าที่ชานาจะสามารถทำได้ เพื่อประกันถึงความมั่นคงในชีวิต นอกจากนี้ ชานายังให้คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการมีทักษะอาชีพที่หลากหลายรวมทั้งมีความสามารถในการปรับตัวด้วย (Jamaree, 1996 อ้างใน ไรอัน เลน, 2555: 135) และในงานศึกษาอีกชิ้นหนึ่งของจามะรี พิทักษ์วงศ์ (2530) กล่าวว่า รายได้นอกภาคการเกษตรเป็นเครื่องชี้วัดประการหนึ่งของการผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจนอกหมู่บ้านของชานา กล่าวคือ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ชานาไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักอย่างเดียวได้อีกต่อไป แต่ต้องประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรร่วมด้วย เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านรายได้

ยศ สันตสมบัติ (2546) ได้ศึกษาชานาบ้านแพด อ.เชียงคำ จ.พะเยา เผยให้เห็นว่าในช่วงเศรษฐกิจขาขึ้นชานาหลายคนออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน จำนวนหนึ่งไปไกลถึงต่างประเทศ โดยปล่อยพื้นที่นาให้คนหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำกิน แต่แรงงานรับจ้างเหล่านี้ได้หวนกลับมายังหมู่บ้านอีกครั้ง ในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย ชานาจำนวนหนึ่งกลับมาปลูกข้าวและรับจ้างทำงานอื่นพร้อมกันไปด้วย ขณะที่ชานาฐานะดิบบางส่วนหันไปลงทุนค้าขาย เช่น การขายเสื้อผ้าตามตลาดนัด และมีการชักชวนเครือญาติทำการค้าในแบบใกล้เคียงกัน แม้ว่าชานากลุ่มนี้จะตัดสินใจเลิกทำนาและหันมาค้าขายแทน แต่ส่วนหนึ่งยังเก็บที่นาไว้ให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำกินแทน และได้รับค่าเช่าเป็นข้าว ทำให้การแลกเปลี่ยนแรงงานกับเครือญาติและเพื่อนบ้านหมดไป

การค้าขายทำให้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เพราะต้องตื่นแต่เช้ามีดและกลับบ้านราว 4-5 โมงเย็น นอกจากนี้การค้าขายของคนในบ้านแพดยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆขึ้นอีกด้วย เช่น การเป็น

ผู้รับเหมาก่อสร้างในหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านแพศนิยมสร้างบ้านใหม่เป็นจำนวนมาก และอาชีพขายเสื้อผ้า ทำให้ไม่มีเวลาในการทำอาหารกินเอง จึงเป็นช่องทางให้กับบางคนที่ทำอาหารสำเร็จขายทั้งเช้าและเย็นในหมู่บ้าน

นอกจากนั้น ในพื้นที่ชนบทพบว่า ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมผลิตในครอบครัวอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะผลิตในกิจกรรมทางการเกษตรหรือการเป็นแม่ค้า ซึ่งผู้หญิงไทยรับบทบาทการเป็นแม่ค้าอย่างเหนียวแน่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2537: 114) โดยทั่วไปผู้หญิงจะเป็นผู้รับผิดชอบความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว แต่ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงก็จะต้องทำงานอื่นๆ ร่วมด้วย เช่น การทำงานในภาคเกษตร การค้าขาย หรือ การรับจ้างเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวอีกทางหนึ่ง จึงมีการตั้งข้อสังเกตว่าผู้หญิงในชนบทได้มีส่วนร่วมในการผลิตค่อนข้างสูง รวมทั้งยังมีอำนาจในการตัดสินใจภายในครัวเรือนอีกด้วย ซึ่งอำนาจการตัดสินใจไม่ได้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางเพศ แต่ขึ้นอยู่กับว่าใครมีหน้าที่ในการรับผิดชอบสิ่งใดมากกว่ากัน ผู้นั้นก็จะเป็นผู้ตัดสินใจหลัก และระหว่างชายหญิงมีการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศน้อยมาก (วารุณี ภูริสินสิทธิ, 2542: 36)

งานศึกษาของสุริยา สมุทรคุปต์ และคณะ (2537) พบว่า ในวิถีชีวิตประจำวันในกิจกรรมต่างๆ นับตั้งแต่การทำอาหารการทำงาน ในไร่ นา หรือแม้กระทั่งกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ล้วนแต่มาจากการทำงานร่วมกันของทั้งสองเพศแทบทั้งสิ้น กล่าวสรุปคือ แบบแผนทางวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานนั้น เน้นความร่วมมือระหว่างเพศ หรือเน้นการทำงานร่วมกันตามบทบาทและสถานภาพของตน ไม่ได้เน้นความแตกต่างเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างเพศ

อย่างไรก็ตาม ยศ สันตสมบัติ (2534) ในงานศึกษาเรื่อง “แม่หญิงลีขยตัว” ได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นความเหลื่อมล้ำทางเพศที่ผู้หญิงอายุน้อยถูกผูกมัดด้วยพันธะเรื่องความกตัญญู และความรับผิดชอบต่อครอบครัวจนนำมาสู่การประกอบอาชีพค้าประเวณี แต่ผู้หญิงเหล่านั้นก็พยายามกลับมาซื้อฟื้นฟูสถานภาพในชุมชนของตนเองด้วยการร่วมทำบุญทอดกฐิน สร้างวัด ทั้งหมดนี้ได้แสดงให้เห็นว่า ในบริบทที่สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว สถานภาพของผู้หญิงก็ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเช่นกัน

จากงานวิจัยที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดข้างต้น และในฐานะที่ผู้ศึกษาได้เกิดและเติบโตในบริบทสังคมอีสาน จึงทำให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทอีสานอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านระบบชลประทาน คุณภาพดิน อันเป็นสาเหตุให้ผลผลิตต่อไร่มีปริมาณน้อย ราคาผลผลิตตกต่ำ นักวิชาการบางท่านจึงเรียกปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า “สภาวะลุ่มละลายในภาคเกษตร” จากปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มผันตนเองกลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน หันมาทำอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้น แต่ละคราวเรือนทำอาชีพที่หลากหลายสาเหตุเพื่อลดและกระจายความเสี่ยงให้แก่ครอบครัว

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขของการกลายเป็นแรงงานรับจ้างไม่ใช่เพียงประเด็นด้านเศรษฐกิจหรือรายได้เท่านั้น อีกสิ่งหนึ่งคือ “จินตนาการของความทันสมัย” ที่ชาวบ้านเหล่านั้นได้คาดหวังและถวิลหา เพื่อไปให้ถึงสิ่งที่ใฝ่ฝัน นั่นคือ ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและการเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่

ข้อมูลเบื้องต้นจากพื้นที่วิจัยหมู่บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) พบว่า อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่คือ ทำนาและอาชีพค้าถุงพลาสติก โดยแหล่งที่มาของรายได้โดยมากมาจากการค้าถุงพลาสติก ซึ่งอาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพนอกภาคการเกษตร และเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านได้ไม่นาน แต่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านอย่างเป็นกอบเป็นกำ มีความเจริญเติบโตและขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ภายในพื้นที่วิจัยหมู่บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) ประกอบด้วย โรงงานผลิตเชือกฟาง ร้านขายของชำ ร้านขายวัสดุอุปกรณ์การเกษตร ร้านอาหารสดและอาหารสำเร็จรูป ร้านอินเทอร์เน็ต ตู้ซักผ้าหยอดเหรียญ การมีร้านค้าและสิ่งอำนวยความสะดวกสบายจำนวนมากในหมู่บ้านก็เพื่อตอบสนองวิถีชีวิตสมัยใหม่ให้แก่ชาวบ้านที่ต้องใช้ชีวิตอย่างเร่งรีบ จึงต้องมีการบริหารจัดการเวลาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะผู้ค้าถุงพลาสติกต้องออกจากบ้านตั้งแต่เช้าทำมาหากิน

ในปัจจุบันชาวบ้านหนองก้าม (นามสมมติ) ได้เรียนรู้และติดต่อเชื่อมโยงกับสังคมภายนอกอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากการเดินทางค้าขาย และการใช้โทรศัพท์มือถือที่มีสัญญาณอินเทอร์เน็ต ทำให้การติดต่อสื่อสารและการรับรู้ข่าวสารเป็นเรื่องง่ายนิดเดียวแค่ปลายนิ้วมือ คุณิวิที่ติดตั้งจานรับชมสัญญาณดาวเทียม ชาวบ้านสามารถเลือกรับรู้ข่าวสารบ้านเมืองและความบันเทิงได้หลากหลายมากขึ้นกว่าในอดีตที่มีเพียงช่องฟรีทีวีเท่านั้น

นอกจากการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) ยังเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่มีโครงสร้างการจัดงานเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น โดยมีการเล่นพนันขันต่อในสนามบั้งไฟเกิดเงินหมุนเวียนสะพัดอย่างมากทั้งจากคนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้าน

นอกจากนั้น ในชนบทอีสานได้ฉายภาพให้เห็นว่าผู้หญิงมีบทบาททั้งการทำงานในภาคการเกษตร การเป็นแรงงานรับจ้าง และค้าขาย ซึ่งผู้หญิงบางส่วนในหมู่บ้านรับบทบาทการเป็น “แม่ค้าขายถุงพลาสติก” มีโอกาสเดินทางเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชาย สะสมทั้งเงินรายได้และประสบการณ์บนโลกกว้าง สู่การนำเสนอ “ตัวตนสมัยใหม่” ของผู้หญิงในชนบท ดังนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงต้องการจะศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในชนบทอีสานสู่การประกอบอาชีพค้าถุงพลาสติก และ “ตัวตน” ของผู้หญิงในวิถีการผลิตที่ผสมผสานกันระหว่างการทำงานในภาคการเกษตรและการเดินทางค้าถุงพลาสติกตามจังหวัดต่างๆทางภาคอีสาน

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 เงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านเลือกประกอบอาชีพขายถุงพลาสติกคืออะไร โดยเงื่อนไขเหล่านั้นแตกต่างจากผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาอย่างไร

1.2.2 การประกอบอาชีพขายถุงพลาสติกมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของครัวเรือนชาวนาอย่างไร และรายได้จากการขายถุงพลาสติกนั้นถูกนำมาใช้ในการผลิตของครัวเรือนในภาคการเกษตรหรือไม่ อย่างไร

1.2.3 ผู้ขายถุงพลาสติกมีกระบวนการสร้างเครือข่ายการค้าถุงพลาสติกอย่างไร

1.2.4 อาชีพขายถุงพลาสติกได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือไม่

1.2.5 การเดินทางไกลค้าขายถุงพลาสติกมีผลกระทบต่อ “ตัวตน” ความเป็น “ผู้หญิงสมัยใหม่” อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่เป็นปัจจัยในการเลือกประกอบอาชีพของชาวบ้าน

1.3.2 เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของระบบการค้าต่อการดำรงอยู่ของครัวเรือนชาวนา

1.3.3 เพื่อวิเคราะห์การสร้างเครือข่ายการค้าถุงพลาสติก

1.3.4 เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อาชีพขายถุงพลาสติกที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวบ้าน

1.3.5 เพื่ออธิบายกระบวนการสร้างตัวตนของผู้หญิงอีสานในยุคโลกาภิวัตน์

1.4 ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

เพื่อสอดคล้องกับคำถามและสมมติฐานข้างต้น การศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนจึงแบ่งประเด็นในการทบทวนงานศึกษาและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

1.4.1 ยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพของ “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers)

ในหนังสือเรื่อง “ลูกอีสาน” คำพูน บุญทวี (2550) ได้เล่าย้อนความไปประมาณช่วงปี พ.ศ. 2470 โดยการนำเรื่องราวจากประสบการณ์มาถ่ายทอดเป็นรูปแบบนิยาย บรรยายถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทอีสานที่ยังต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีพ การดิ้นรนต่อสู้ดิ้นรนต่อความยากจนข้นแค้นและการปรับตัวเพื่อให้ชีวิตสามารถดำรงอยู่ต่อไป การเดินทางเพื่อไปแสวงหาแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์จึงเป็นทางเลือกหนึ่งของชาวชนบทอีสาน และส่วนใหญ่นิยมเดินเท้าหรือใช้

วัวเทียมเกวียนเป็นพาหนะ ซึ่งการเดินทางสมัยนั้นยากลำบากมาก เพราะต้องบุกป่าฝ่าดง เผชิญกับภัยอันตรายระหว่างทางมากมาย

ดังนั้น “ลูกอีสาน” จึงเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวจากประสบการณ์ ด้วยภาษาที่ตรงไปตรงมา และแสดงให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานว่าต้องเผชิญกับความยากลำบากอย่างไร การเรียนรู้ที่จะอดทนเพื่อเอาชนะกับความแร้นแค้นตามธรรมชาติ ด้วยความมานะบากบั่น ความเอื้ออารี ที่มีให้กันในหมู่คณะ ความเคารพในระบบอาวุโส สิ่งเหล่านี้ ล้วนปรากฏอยู่ในแต่ละตอนของลูกอีสาน นอกจากนี้ นิยายอิงประสบการณ์เล่มนี้ ยังได้นำเสนอเพื่อให้เข้าใจว่า คุณค่าของความเป็นอีสานอยู่ที่การเรียนรู้ที่จะ “อยู่” กับความยากลำบาก สามารถที่จะต่อสู้กับมันอย่างมีศักดิ์ศรี หรืออีกนัยหนึ่งความเป็นอีสานอยู่ได้ด้วยตัวของมันเองไม่ต้องให้ใครอื่นมาสงสาร เพราะความสงสารมักควบคู่ไปกับการดูถูกแบบลึกๆ นั่นเอง

ในเรื่อง “นายฮ้อยทมิฬ” คำพูน บุญทวี (2520) ไม่ได้ระบุเวลาที่ในเรื่องราวนิยายอยู่ช่วงใด แต่ผู้เขียนได้ประมาณว่าน่าจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2470 กล่าวถึง เรื่องราวของพ่อค้าควายที่ชื่อ “นายฮ้อยเคน” โดยผู้ที่เป็นนายฮ้อยถือได้ว่าเป็นผู้มีบารมีและอำนาจ เป็นที่เกรงขามและน่านับถือของคนในหมู่บ้านอยู่พอสมควร นายฮ้อยเคนเป็นผู้คุมกองคาราวานควายจากทุ่งกุลารั้ว (สกลนคร) เดินทางไปภาคกลางพร้อมลูกทีมกว่า 40 ชีวิต การเดินทางต้องไปเป็นหมู่คณะเพื่อช่วยกันสอดส่องภัยอันตรายระหว่างทาง การเดินทางไกลได้ช่วยส่งเสริม “ประสบการณ์” ให้กับกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมเดินทางนำวัว-ควายไปขาย โดยส่วนใหญ่ในขบวนค้าควายจะไม่มีผู้หญิงร่วมเดินทาง เพราะ เชื่อว่าเมื่อมีผู้หญิงร่วมเดินทางจะนำพาสิ่งที่ไม่ดีมาด้วย แต่นัยยะแฝงที่ห้ามผู้หญิงไม่ให้ร่วมเดินทาง เพราะ ระหว่างทางมีภัยอันตรายทั้งจากคน และสิ่งอันตรายสัตว์มากมาย ซึ่งจะทำให้ผู้หญิงเกิดความไม่ปลอดภัย

อย่างไรก็ตาม นวนิยายเรื่อง “นายฮ้อยทมิฬ” ได้สื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอีสานในอดีตที่ไม่ได้ประกอบอาชีพแต่เพียงทำไร่ไถนาเท่านั้น แต่เมื่อยามสิ้นฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านก็ต้องคู้นรน โดยการเดินทางรอนแรมไปไกลแสนไกล จำต้องจากบ้านเรือนและครอบครัว เพื่อนำควายไปขายสร้างรายได้อีกทางหนึ่ง หากครอบครัวใดไม่สามารถเดินทางไปด้วยตนเอง จะฝากนายฮ้อยไปขาย ซึ่งระหว่างนายฮ้อยกับเจ้าของควายจะตกลงราคากัน หากขายได้ราคามากกว่าที่ตกลงกันไว้ เงินส่วนเกินก็จะตกเป็นของนายฮ้อย

นอกจากนี้ นวนิยายเรื่อง “นายฮ้อยทมิฬ” ยังแสดงให้เห็นว่า “การเดินทางไกล” ถ้าขายมีมาอย่างยาวนานแล้ว แต่เมื่อภาคอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้มีการพัฒนาสร้างถนนหนทาง ทำให้คนทั้งใน และนอกหมู่บ้านมีความสะดวกสบายในการเดินทาง จึงไม่จำเป็นต้องมีอาชีพนายฮ้อย

อีกต่อไป เพราะ หากชาวบ้านต้องการขายควายจะมีผู้มารับซื้อถึงในหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงไม่จำเป็นต้องเดินทางยากลำบากไปค้าควายนอกหมู่บ้านอีกต่อไป

ชูลิทธิ ชูชาติ (2545) ชี้ให้เห็นว่า ชาวนาประกอบอาชีพค้าขายมาตั้งแต่ในอดีต ผ่านเรื่องราวของพ่อค้าวัวต่างซึ่งพ่อค้าวัวต่างเป็นพ่อค้าจากชนชั้นชาวนา โดยจะประกอบอาชีพค้าขายหลังฤดูเก็บเกี่ยว พ่อค้าวัวต่างจะประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพพอสมควร มีฐานะที่ดีกว่าคนอื่นในหมู่บ้าน เพราะสามารถเดินทางไปลงทุนค้าขาย แต่จะมีรายได้ไม่น้อยกว่าพ่อค้าที่มีฐานะจากในเมืองสมัยเดียวกัน ในงานศึกษาของชูลิทธิ พบว่า ผู้หญิงยังไม่มียบทบาทในการเป็นแม่ค้าที่สามารถนอนค้างอ้างแรมยังพื้นที่อื่นซึ่งไม่ใช่บ้านของตนเอง มีแต่เพียงผู้ชายสามารถเดินทางไปค้าขายยังพื้นที่ต่างๆนอกหมู่บ้านได้

บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2542) เสนอให้เห็นทางเลือกของชาวบ้านในหมู่บ้านดอนหัน จังหวัดขอนแก่น ในประเด็นการปรับตัวของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีหลากหลายโดยเริ่มจากการเกษตรสู่การประกอบอาชีพรับจ้าง โดยมีการอพยพไปทำงานนอกหมู่บ้าน และรับจ้างในภาคเกษตร ซึ่งผู้อพยพส่วนใหญ่เป็นวัยหนุ่มสาว หรือผู้ที่อยู่ในวัยแรงงาน และแรงงานที่รับจ้างในภาคการเกษตรส่วนมากอยู่ในวัยสูงอายุ นอกจากนี้ ในหมู่บ้านยังมีโรงงานเจียรไนพลอยอีกด้วย จากงานศึกษาของบัวพันธ์สะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านในหมู่บ้านได้มีการปรับยุทธศาสตร์ในการดำรงชีพ เพื่อสร้างความมั่นคงอยู่รอดให้กับตนเองและครอบครัว

ในงานศึกษาของพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) ได้ชี้ให้เห็นว่า การที่ชาวบ้านต้องเคลื่อนย้ายไปทำงานต่างประเทศซึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อสร้างความอยู่รอดและมั่นคงให้กับครอบครัว เพราะในหมู่บ้านไม่มีอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้ที่เพียงพอต่อการดำเนินชีวิตของสมาชิกในครอบครัว และเป็นผลมาจากการเคลื่อนตัวอย่างเข้มข้นของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จึงทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัว ดังนั้น“การเดินทาง”จึงเป็นการเปิดพื้นที่การทำมาหากินให้กับชาวนา แต่ว่าการไปทำงานยังต่างประเทศย่อมส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมหมู่บ้าน ซึ่งก่อให้เกิดความแตกต่างหลากหลายทางชนชั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดช่องว่างและโอกาสทางเศรษฐกิจระหว่างชาวบ้านมากขึ้น

สว่าง มีแสง (2554) ได้ศึกษา กระบวนการกลายเป็นกึ่งกรรมกรโดยงานชิ้นนี้จะกล่าวถึงพัฒนาการของอาชีพในพื้นที่ศึกษาตั้งแต่การพยายามปลูกพืชพาณิชย์ที่ไม่สำเร็จจนก้าวเข้าสู่การทำสินค้าหัตถกรรม ซึ่งสามารถทำความเข้าใจได้ว่า สาเหตุที่สินค้าหัตถกรรมขายได้ เนื่องจากเมืองเชียงใหม่ถูกทำให้เป็นพื้นที่แห่งการท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของประเทศไทย ทำให้เกิดการไหลของผู้คน และทุนทั้งในและต่างประเทศ งานศึกษาของสว่างได้เสนอว่า อาชีพของชาวบ้านไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น เพราะสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ทำให้อาชีพของชาวบ้านมีความ

หลากหลายโดยในครัวเรือนหนึ่งไม่ได้ประกอบอาชีพทำการเกษตรอย่างเดียว หรือเลือกประกอบอาชีพเพียงอย่างหนึ่งอย่างใด

ในงานศึกษาชุมชนกุยเลียงซ่าง บ้านตากกลาง จังหวัดสุรินทร์ จามะรี เชียงทอง (2541) กล่าวถึง การพาซ่างออกเดินทาง “เร่ร้อน” หรือ “การพาซ่างไปเที่ยว” หาเงินตามเมืองใหญ่ กลุ่มขบวนที่ออกเดินทางไปกับซ่างนั้นจะประกอบด้วย เจ้าของซ่างกับเด็กติดตามซ่าง โดยเด็กบางคนจะมาจากครอบครัวที่มีฐานะยากจน ซึ่งงานศึกษาของจามะรีได้ชี้ประเด็นให้เห็นว่า ชาวนารวythที่เป็นเจ้าของซ่างกับเด็กยากจน ได้มีโอกาสเดินทางออกหารายได้เสริมจากนอกภาคการเกษตรร่วมกัน แต่อยู่ในฐานะทางสังคมที่แตกต่างกัน

ดังนั้น จากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นนี้จึงสอดคล้องกับ Keyes (2010) ที่ได้กล่าวไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงชนบทชานาอีสานซึ่งชานาส่วนหนึ่งได้มีโอกาสเดินทางเพื่อเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมือง โดยเรียกชานาเหล่านี้ว่า “ชานาบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers)

1.4.1.1 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของผู้หญิงชนบทในฐานะการเป็น “แม่ค้า”

ผู้หญิงมักถูกมองว่ามีบทบาทหลักเพียงในด้านการสืบทอดเผ่าพันธุ์ (reproduction) การผลิตซ้ำของการมีครอบครัวหรือการมีลูก อันเป็นจุดหมายปลายทางที่ถูกกำหนดโดยชีววิทยา (biology destiny) บทบาทหลักในด้านของการสืบทอดเผ่าพันธุ์ รวมทั้งการเลี้ยงดูลูก ดูแลบ้าน ฯลฯ เหล่านี้เองที่ทำให้บทบาททางการผลิตหรือกิจกรรมทางการผลิต (productive activities) ของผู้หญิงมักถูกมองข้ามไป ไม่ว่าจะโดยความตั้งใจหรือว่ารู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ตาม ผู้หญิงมักจะถูกมองว่าเป็นแรงงานเสริมเพื่อช่วยในกิจกรรมการผลิตของผู้ชายและเป็นแม่บ้านแม่เรือน ในขณะที่ผู้ชายเป็นหัวหน้าหรือผู้หาเลี้ยงครอบครัว และเป็นผู้ผลิตที่สำคัญทางสังคม

งานของ Ruth Benedict (1952) เขียนในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 สรุปไว้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมแบบชายเป็นใหญ่ แต่นักมานุษยวิทยาทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่ศึกษาในช่วงปี ค.ศ.1960-1980 ส่วนใหญ่ทำการศึกษาเรื่อง ระบบการสืบสกุลวงศาวานของชนบทภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่างมีทัศนคติตรงกันว่า สังคมในชนบทไทยให้ความสำคัญกับผู้หญิง และผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับผู้ชาย

หากทบทวนงานศึกษาทางมานุษยวิทยาในอดีตอย่างเช่น ในงานของ Skinner พบว่ามีผู้หญิงมากกว่าผู้ชายสามเท่าที่เป็นเจ้าของและผู้จัดการธุรกิจทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เป็นแม่ค้าในตลาด และเป็นคนขายผักในตลาด จากการสำรวจสำมะโนครัวในปี พ.ศ.2495 พบว่าผู้หญิงเป็นเจ้าของ 90% ของอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพฯ แต่ผู้หญิงไทยกลับมีสถานภาพต่ำมากในทางศาสนา (ปราณี วงษ์เทศ, 2544: 342)

งานศึกษาของ Potter (1977) แสดงให้เห็นภาพของผู้หญิงที่ไม่เพียงแต่ทำงานภายในบ้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแรงงานในการเพาะปลูกและค้าขายอีกด้วย เพื่อเป็นช่องทางหนึ่งในการหารายได้มาใช้จ่ายภายในครัวเรือน และงานของเจนนิเฟอร์ เกรย์ (1986) ได้กล่าวว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีบทบาททำงานในไร่นา คำนานา กำจัดวัชพืช เก็บเกี่ยวเตรียมอาหาร และเป็นแม่ค้าในตลาดของท้องถิ่นด้วย ข้อสังเกตข้างต้นนี้ เป็นการมองในเรื่องการทำงานระหว่างสองพื้นที่ของผู้หญิงที่ภูมิภาคอุษาคเนย์อย่างเห็นได้ชัด และเป็นที่น่าทึ่งกันว่าผู้หญิงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถือว่าเป็นผู้ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจ (Gray, 1986 อ้างในปราณี วงษ์เทศ, 2001:342)

ในบทความเรื่อง Economy Polity, and Religion ของ โทมัส เคิร์ช (1975) ตั้งข้อสังเกตว่า กิจกรรมทางการค้าของสังคมไทยเป็นกิจกรรมที่มีผู้หญิงเข้าไปมีบทบาทมากกว่าผู้ชาย ถ้ามีผู้ชายที่เข้าทำกิจกรรมการค้าก็มักเป็นชาวจีน เคิร์ช ได้อธิบายสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะ ชาวพุทธเห็นว่าการค้าขัดกับหลักพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ต้องการให้คนละทิ้งความโลภและการยึดติดในวัตถุ ในขณะที่การประกอบอาชีพการค้าเป็นการแสดงออกถึงความโลภและการยึดติดในวัตถุ จึงเป็นอาชีพที่ไม่เป็นที่นิยมของผู้ชายไทย แต่เพราะต้องเลี้ยงดูครอบครัวผู้หญิงจึงเข้ามามีบทบาทแทนในโลกของศาสนาผู้หญิงจึงถูกมองว่ามีจิตใจที่ยึดติดกับโลกวัตถุมากกว่าผู้ชาย ส่วนผู้ชายจะสนใจเฉพาะกิจกรรมบริหารบ้านเมือง (Kirsch, 1975 อ้างใน สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2550: 323)

จันทิสา (1980) ได้หยิบยกเอากรอบการอธิบายระบบเพศภาวะในบทความของเคิร์ช (1975) มาขยายผลและได้จุดประเด็นการถกเถียงเกี่ยวกับท่าทีของศาสนาพุทธที่มีต่อกระบวนการกลายเป็นโสเภณีของผู้หญิงไทยโดยสรุปไว้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมแบบชายเป็นใหญ่ เนื่องจากอนุญาตให้ผู้ชายบวชพระ แต่ไม่อนุญาตให้ผู้หญิงบวชเป็นภิกษุณีได้ และบทบาทหลักทางการค้าไม่ได้ทำให้สังคมยอมรับคุณค่าของผู้หญิงในฐานะผู้ผลิต ในทางตรงกันข้ามกลับถูกลดทอนคุณค่าด้วยซ้ำ มองว่าผู้หญิงอยู่ในโลกของวัตถุ มีกิเลส ความโลภ กล่าวได้ว่า อุดมการณ์พุทธศาสนาเป็นที่มาของการกดขี่ผู้หญิงไทยให้อยู่ในสถานภาพไร้เกียรติยศและอภิสิทธิ์ (Thitsa, 1980 อ้างใน สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2550: 324)

มาร์จอรี เมอก (Marjorie Muecke) ได้สนับสนุนการวิเคราะห์ของจันทิสา เกี่ยวกับสาเหตุของการเข้าสู่อาชีพการขายบริการทางเพศของผู้หญิงไทยในปี ค.ศ. 1980 โดยย้ำเน้นว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับค่านิยมการทดแทนบุญคุณของบิดามารดาด้วยการบวชเรียนเป็นภิกษุในพุทธศาสนา แต่ศาสนาพุทธไม่อนุญาตให้ผู้หญิงบวช ดังนั้น การทดแทนบุญคุณของผู้หญิงจึงอยู่ในรูปแบบของการหาเลี้ยงพ่อแม่ที่ชราภาพ ในอดีตผู้หญิงเลี้ยงดูจนเจอพ่อแม่จากการนำผลผลิตที่ทำเองในครัวเรือนไปขายที่ตลาด แต่การเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้รายได้จากอาชีพเดิมไม่เพียง

พอที่จะเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือนได้ จึงได้ผลักดันให้ผู้หญิงเข้าสู่อาชีพการขายบริการทางเพศ (Muecke, 1981 อ้างใน สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2550: 325)

ในงาน Mother or Mistress but Never a Monk: Buddhist Notions of Female Gender in Rural Thailand คายส์เห็นด้วยกับ เคิร์ชและทิสา ในประเด็นที่เสนอว่าการทำความเข้าใจบทบาทหญิงชายในสังคมไทย จำเป็นต้องวิเคราะห์ผ่านค่านิยมในพุทธศาสนา แต่มีบางประเด็นที่ไม่เห็นด้วยกับ ทิสาที่กล่าวว่า พุทธศาสนาเป็นที่มาของสถานภาพทางสังคมอันต่ำต้อยของผู้หญิงไทย เพราะคายส์ไม่ได้มองความเป็นหญิงในสังคมไทยแบบตายตัว กล่าวคือ ผู้หญิงไม่ได้มีสถานะที่ต่ำกว่าผู้ชายเสมอไป เพราะสถานะของผู้หญิงจะผันแปรไปตามช่วงวัย และรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ชาย ผู้หญิงอาจอยู่ในรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีอำนาจเหนือกว่าผู้ชายได้ จากคำกล่าวข้างต้นทำให้สามารถมองเห็นถึงความหลากหลาย ความไม่ลงรอยกันถึงภาพลักษณ์ผู้หญิงซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นหญิงในสังคมไทยนั้น ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว แต่มีความหลากหลายตามสถานภาพทางสังคมของผู้หญิง ตลอดจนทำให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างหญิงและชายหลายรูปแบบ มากกว่าเห็นเพียงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม

นอกจากนั้น คายส์ได้เห็นแย้งกับเคิร์ช ในประเด็นที่มองว่าผู้หญิงชาวพุทธ ไม่ได้รับโอกาสในการเข้าถึงมิติทางจิตวิญญาณเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชาย โดยคายส์เชื่อว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเพศในสังคมชาวพุทธเป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน (symbiotic relationship) เพราะ ในโลกของฆราวาสนั้นผู้หญิงทำหน้าที่แม่ผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูลูกชาย รวมทั้งยินยอมให้ลูกชายบวชเป็นภิกษุ (สุชาดา ทวีสิทธิ์, 2550: 334-337)

ในงานของอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2545) การศึกษาบทบาทของเพศหญิงที่ตกอ้าให้เห็นการมีบทบาทด้านเศรษฐกิจของกลุ่มผู้หญิงที่อยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงการเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับบทบาททางเพศของเพศหญิงที่แตกต่างกับเพศชาย เพราะผู้หญิงมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือ ซึ่งตรงข้ามกับผู้ชายที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการแข่งขันต่อสู้ขัดแย้ง ดังนั้น การค้าขายเป็นอาชีพที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นลูกค้าหรือแม่ค้าในระดับต่างๆ จึงต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างกัน เพื่อให้กิจการการค้าขายสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี ซึ่งจะทำให้ไม่เกิดปัญหาและผลกระทบใดๆ ต่อรายได้

งานศึกษาของ กิ่งแก้ว (2553) โดยศึกษาสภาวะการเปลี่ยนผ่านของผู้หญิงไทใหญ่ตั้งแต่สภาวะการพลัดพรากจากบ้านเกิดเมืองนอน เมื่อข้ามมาฝั่งไทยกลายเป็นสภาวะก้ำกึ่งเชิงโครงสร้าง²

²ในนิยามศัพท์ของกิ่งแก้วให้ความหมาย สภาวะก้ำกึ่งเชิงโครงสร้าง คือ สภาวะที่แรงงานอพยพผู้หญิงชาวไทใหญ่ถูกแยกออกจากสังคมไทย ถูกทำให้กลายเป็น “คนอื่น” กลายเป็นแรงงานต่างด้าวและไม่สามารถเลื่อน

ต่อจากนั้นลำดับขั้นสุดท้ายคือ การที่แรงงานอพยพก้าวเข้าสู่สังคมใหม่ เกิดการปรับตัว การเปลี่ยนแปลงและมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพเกิดขึ้น ซึ่งในงานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า การก้าวมาเป็น “แม่ค้า” เป็นแรงผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนสถานะทางสังคมของผู้หญิงไทใหญ่พลัดถิ่นให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยได้ดีขึ้น

ดังนั้น งานที่ทบทวนมาทั้งหมดในประเด็นนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงไทยมีบทบาทการเป็น “แม่ค้า” ที่หาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว ด้วยการค้าขายเล็กๆน้อยๆมาโดยตลอด

1.4.2 การสร้างเครือข่ายในชนบท

Pattana (2006) พบว่า แรงงานไทยอีสานที่เดินทางไปทำงานสิงคโปร์ได้สร้าง “เครือข่ายของแรงงานพลัดถิ่น” ผ่านสามกิจกรรมคือ หนึ่ง “ผ้าป่าแรงงาน” เป็นกิจกรรมที่พัฒนาชุมชนและทำนุบำรุงศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนการรักษาสายสัมพันธ์กับท้องถิ่นในพื้นที่แห่งความเชื่อ สอง “กีฬาฟุตบอลของแรงงานชาย” เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของกลุ่มแรงงานอีสานที่ทำงานในสิงคโปร์ และกีฬาฟุตบอลเป็นการแสดงออกของชายอีสาน ได้อย่างดี จึงถือว่าเป็นพื้นที่ในการจัดองค์กรสร้างความสัมพันธ์ โดยการหาผู้สนับสนุนข้ามชาติและขอรับการสนับสนุนจากสถานที่ทำงานของกลุ่มแรงงานไทยต่างๆ เพื่อต้องการยกระดับภาพลักษณ์ในด้านลบ สาม “การล่าสัตว์ในสวนสาธารณะสิงคโปร์” วันหยุดพักผ่อนแรงงานไทยอีสานจะไปสวนสาธารณะเพื่อพักผ่อนและทำกิจกรรมคล้ายเครียด เช่น ตกปลา ทอดแห เก็บผัก เป็นต้น ทั้งสามกิจกรรมจึงเป็นการเชื่อมโยงตัวเองกับบ้าน และพยายามที่จะสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มแรงงานไทยอีสานในสิงคโปร์ ทำให้แรงงานเกิดการรวมตัวกันขึ้น

ในงานเกี่ยวกับการศึกษาสังคมชาวนาชนบทอีสานที่เกี่ยวกับประเด็นการสร้างเครือข่าย ธิติญา เหล่าอัน (2553) ได้แสดงให้เห็นถึงเครือข่ายการรับจ้างนำรถแทรกเตอร์ไถนาหรือเกี่ยวข้าว ซึ่งพบว่า “ชาวนารวยจะมีเครือข่ายที่กว้างขวางกว่าชาวนาจน” ไม่ว่าจะป็นเครือข่ายกับผู้มีอำนาจในท้องถิ่นหรือเครือข่ายกับนายหน้า เพราะได้สร้างความสัมพันธ์กันตั้งแต่เมื่อครั้งอดีต ก่อนที่ชาวนาจนจะเริ่มประกอบอาชีพเหล่านี้ ทำให้การหางานของชาวนาจนต้องพึ่งพาชาวนารวยร่วมด้วย แต่ในงานศึกษาของธิติญากับงานศึกษาของ Pattana (2006) ได้กล่าวถึงเพียงเครือข่ายของผู้ชายเท่านั้น

โสภิตา วีรกุลเทวัญ (2548) ศึกษาในพื้นที่การค้าชายแดนไทย-ลาวแถบเชียงของได้พบเห็นบทบาทของผู้หญิงทั้งที่เป็นคนเมือง คนลาว หญิงชาวลื้อ หญิงม้ง หญิงขมุ ในการค้าท้องถิ่น

สถานภาพของตนเองให้กลายเป็นสมาชิกของสังคมใหม่ที่ตนเองเข้ามาอาศัย จนต้องประสบกับปัญหาความยากลำบากในการดำรงชีพและไร้ซึ่งอำนาจในการต่อสู้ต่อรองกับกลุ่มอำนาจต่างๆ

และการค้าข้ามพรมแดน นอกจากนี้ แม่ค้าที่ต้องเดินทางไปยังเมืองต่างๆ คราวละหลายวันได้สร้างระบบคุ้มกันความปลอดภัยโดยใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในการเดินทาง เช่น ในกรณีของหญิงชาวพม่าจะแวะจุดซื้อขายสินค้าที่มีญาติพี่น้องของตนเองอยู่เพื่อไปพักอาศัยด้วย หรือกรณีหญิงม้งใช้เครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นต้นทุนในการเข้าถึงพื้นที่ทางการค้า ตลอดจนสร้างสายสัมพันธ์ใหม่ๆ เพื่อความปลอดภัยในระหว่างการเดินทาง การสร้างหรือการใช้ “เครือข่ายทั้งที่เป็นญาติพี่น้องชาติพันธุ์เดียวกัน หรือความคุ้นเคยที่สร้างขึ้นใหม่ตลอดเส้นทางการค้า” ตลอดจนความรู้และการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อสร้างระบบความไว้วางใจระหว่างคู่ค้าแล้วแต่เป็นต้นทุนที่สำคัญของผู้หญิงบนพื้นที่ทางการค้าที่นำมาต่อรองกับสถานการณ์ต่างๆ ที่พวกเขาประสบพบเจอระหว่างเส้นทางของการปรับตัวดิ้นรนต่อสู้ในการมีชีวิต

ในงานของ กรองทอง สุกประเสริฐ (2555) ได้สะท้อนให้เห็นว่า การค้าผ้าใยกันยงบริเวณชายแดนไทย-ลาวเป็นส่วนหนึ่งของ “เครือข่ายชาติพันธุ์ข้ามชาติ” เพราะผ้าใยกันยงเป็นที่ต้องการของชาวม้งที่เคลื่อนย้ายไปทั่วโลก รวมทั้งผ้าใยกันยง และผลิตภัณฑ์จากผ้าใยกันยงยังเป็นที่ต้องการของตลาดอย่างกว้างขวาง โดยแม่ค้าม้งใช้ “เครือข่ายทางชาติพันธุ์” ซึ่งถือได้ว่าเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการยึดโยงเครือข่ายการค้าข้ามพรมแดน และใช้ทุนทางวัฒนธรรมสร้างคุณค่าของผ้าใยกันยงเชื่อมโยงผ่านประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์

กิ่งแก้ว ทิศดิง (2553) ทำการศึกษาเครือข่ายแม่ค้าที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์พลัดถิ่นโดยตรง ได้ให้ความสำคัญกับ “เครือข่ายทางสังคม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ “ระบบเครือข่าย” มาเป็นเครื่องมือในการหางานทำในประเทศไทย นอกจากนี้แล้ว ยังมี “เครือข่ายแม่ค้า” เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ในรูปแบบอาชีพเดียวกัน ซึ่งจะอยู่ในพื้นที่ตลาดและนอกตลาด โดยเป็นกลไกหนึ่งในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมอาชีพ

อริยา เสวตามร์ (2544) ได้ศึกษา บทบาทของผู้หญิงในแง่มุมที่เป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและบทบาทของผู้หญิงในครัวเรือนและชุมชน โดยเป็นการศึกษาเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีความคิดเห็นเกี่ยวกับเครือข่ายแม่ค้าในลักษณะที่แตกต่างออกไปจากการมองเพียงในระดับเครือข่าย เพราะเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความผูกพันของเครือข่ายและถิ่นฐานมีการปรับเปลี่ยนไปด้วย ผู้หญิงสมัยใหม่มี “เครือข่ายของความเป็นเพื่อนมากกว่าเครือข่าย” และความผูกพันมักอยู่บนพื้นฐานในสถานที่ทำงานมากกว่าความผูกพันทางเครือข่าย บทบาทผู้หญิงในการเป็น “แม่ค้า” สามารถสร้างความสัมพันธ์ต่อกัน ในฐานะของความเป็นเพื่อน การทำงานอยู่ในอาชีพเดียวกัน นอกจากนั้น การสร้างเครือข่ายได้มีผลต่อการกระจายทรัพยากรของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งทำให้อุปสรรคทางชนชั้นมีความยืดหยุ่น และเครือข่ายนั้นอาจจะเชื่อมโยงผู้หญิงที่อยู่ในชนชั้นแตกต่างกันเข้าด้วยกัน (Bernard, 1981 อ้างใน อริยา เสวตามร์ ,2001: 6)

กนกพร ดีบุรี (2542) ซึ่งศึกษากระบวนการสร้างเครือข่ายของแรงงานหญิงที่ประกอบอาชีพรับจ้างเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป ได้วิเคราะห์ “เครือข่ายในรูปแบบอุปถัมภ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง” โดยนายจ้างเป็นผู้ที่ให้อุปถัมภ์ด้านการเงินแก่ลูกจ้าง ในขณะที่ลูกจ้างได้ตอบแทนบุญคุณด้วยการอยู่ในสังกัดการเมืองเดียวกันกับนายจ้าง ดังในกรณี การเลือกผู้นำท้องถิ่น

จากการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นนี้พบว่า การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป โดยที่ชาวบราซิลจะมีเครือข่ายที่กว้างกว่าชาวนาจน การสร้างเครือข่ายจะมีทั้งเครือข่ายความสัมพันธ์ในแนวราบระหว่างเครือญาติและเพื่อน รวมทั้งเครือข่ายความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ใ้อุปถัมภ์

1.4.3 “ตัวตนสมัยใหม่” ของผู้หญิงชนบท

Mills (1995) ได้ศึกษาเรื่องผีแม่ม่ายในภาคอีสาน เผยให้เห็นว่า วาทกรรมที่เป็นทางการของรัฐซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์และความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจไม่ได้สอดคล้องกับประสบการณ์ชีวิตของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ที่ยังคงต้องเผชิญกับปัญหาไม่ว่าจะเป็น เรื่องค่าจ้างแรงงาน การอพยพย้ายถิ่นออกจากชุมชน และผลด้านลบอื่นๆ ของการพัฒนา ความกลัวในผีแม่ม่ายของชุมชนท้องถิ่นและความเชื่อหรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับผีแม่ม่าย อาจตีความได้ว่าเป็นการสถาปนาวาทกรรมที่ต่อต้านวิถีคิดหลักของความทันสมัย

“ความกลัวผีแม่ม่าย” สื่อให้เห็นจินตนาการของชุมชนไทยอีสาน เพราะเป็นทั้งการแสดงออกถึงความกลัวและแรงกดดันของกลุ่มชาวนาด้อยโอกาสในสังคม และยังบ่งชี้ถึงความถกเถียงระหว่างภาพตัวแทนของ “ความทันสมัย” ที่วัฒนธรรมหลักสร้างขึ้นและประสบการณ์จริงของชาวบ้านในหมู่บ้านภาคอีสานที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคมวัฒนธรรมไทย และอีสาน มองว่าบรรดา “ผีร้าย”ทั้งหลายเป็นบ่อเกิดแห่งความตาย ความเจ็บป่วย และโชคร้ายนานัปประการ เหตุการณ์ความกลัวผีแม่ม่ายจึงเป็นเรื่องที่ก่อตัวขึ้นในพื้นที่ของช่องว่างระหว่างความอยากมีอยากได้ทางวัตถุและสถานภาพทางสังคมที่มากับการขายแรงงานในต่างประเทศ ชาวคราวแรงงานไทยที่เสียชีวิตในต่างแดนนั้น ช่วยย้ำเตือนอารมณ์ความรู้สึกของชาวบ้านว่า หายนะต่างๆ อาจจะมาถึงตัวได้ เมื่อพวกเขาก้าวเข้าไปใช้ชีวิตในแบบที่เขาไม่มีต้นทุนความรู้มากพอหรือไม่สามารถควบคุมความเป็นไปต่างๆ เองได้

ในความกลัวเรื่องผีแม่ม่ายจึงเป็นปรากฏการณ์ที่ผูกโยงกับความตึงเครียดในหมู่ครัวเรือนชนบทอีสานที่ส่งผ่านความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจทางเพศของอิสตรี และได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์หญิงชายที่เปลี่ยนแปลงไป การที่ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจหาเงินเลี้ยงดูตัวเองได้ ทำให้มีภาพลักษณ์ที่ “น่ากลัว” มากขึ้น ผีแม่ม่ายจึงเป็นตัวแทนประสบการณ์ทางเพศของผู้หญิง ซึ่งเป็นอิสระทางสังคม และเริ่มคุกคามอำนาจของผู้ชาย

เช่นเดียวกัน รัตนา บุญมัธยะ (2548) สะท้อนภาพชีวิตของผู้หญิงจากหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งในภาคอีสานที่มีประสบการณ์แต่งงานข้ามวัฒนธรรมพบว่า จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาท และสถานภาพของผู้หญิงในสังคมชาวอีสานเป็นอย่างมาก โดยผู้หญิงจากหลายครอบครัวที่มีสามีเป็นชาวตะวันตก ได้กลายเป็นผู้นำหลักทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน ทำให้มีการปรับบทบาทผู้ชายในหลายครอบครัวมาทำงานแทนที่ผู้หญิง เช่น การดูแลคนชรา คนป่วย และเด็กเล็ก รวมทั้งการทำงานภายในบ้านมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อทดแทนแรงงานหญิงในครอบครัวที่กลายเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจ และอพยพไปทำหน้าที่แม่บ้านให้กับสามีในต่างแดน คำนิยมในเรื่องการแต่งงาน เพศภาวะ (Gender) และเพศวิถี (Sexuality) และบทบาทผู้หญิงตามขนบจารีตประเพณีของท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมเริ่มถูกต่อรอง และถูกตั้งคำถามมากขึ้นถึงความสอดคล้องของการให้โอกาสและความเป็นธรรมสำหรับผู้หญิง

นอกจากนี้ ผู้หญิงที่มีประสบการณ์แต่งงานข้ามวัฒนธรรมได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับสมาชิกในหมู่บ้าน โดยสร้างโอกาสให้กับพี่น้อง เพื่อนบ้าน ชักชวนมาทำงานที่สวีตเซอร์แลนด์ และหาเพื่อนๆ ชาวสวีตให้เป็นผู้แต่งงาน และบรรดาภรรยาฝรั่งยังมีบทบาทสำคัญในการทำบุญผ้าป่า และการทำบุญกฐิน โดยการรวบรวมจตุปัจจัยมาถวายพระภิกษุสงฆ์ที่วัดในหมู่บ้าน พวกเขาเหล่านั้นได้ช่วยกันระดมทุน หลายครั้งมีการแข่งขันกันว่าใครจะสามารถระดมทุนได้มากกว่ากัน ซึ่งเงินทุนกลายเป็นสัญญาณ (sign) ของความมีศักดิ์ศรีและความเป็นหน้าเป็นตาของพ่อแม่พี่น้องในครอบครัว และภรรยาฝรั่งบางคนยังได้มอบทุนการศึกษา อุปกรณ์การเรียนให้เด็กที่ยากจน หรือสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์สำนักงานให้องค์กรบริหารส่วนตำบลอีกด้วย

โสภิตา วีรกุลเทวัญ (2546) กล่าวว่า ความเป็นชายขอบทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ชักนำให้ผู้หญิงเข้าสู่การค้าประเวณี แต่ในขณะเดียวกัน การทำงานในบาร์เบียร์ได้สร้างความหมายของการเป็น “ผู้หญิงทันสมัย” ในแง่ของการปรุงแต่งรูปลักษณ์ภายนอก และการได้ปฏิสัมพันธ์กับชาวตะวันตกซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัย ผู้หญิงบาร์เบียร์ได้มีโอกาสใช้ภาษาอังกฤษ ใช้คอมพิวเตอร์ และบางคนมีโอกาสเดินทางไปเที่ยว และใช้ชีวิตในต่างประเทศ

ในงานศึกษาของ Mills (2001) ได้กล่าวว่าการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคชนบท เป็นความปรารถนาหนึ่งที่ต้องการหาการบริโภคใหม่ เพื่อสร้างตัวตนของชาวบ้านชนบทในรูปแบบใหม่ ผู้หญิงอีสานได้เป็นหนึ่งในแรงงานของภาคอุตสาหกรรมที่ย้ายจากชนบทเข้าสู่การใช้ชีวิตในเมืองที่มีความเจริญหลายๆ ด้าน “การบริโภค” ก็เป็นอีกด้านหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิงอีสาน ซึ่งการออกมาทำงานนอกบ้าน นำมาสู่การมีรายได้ของตนเอง สาวโรงงานจึงมีเงินพอที่จะแต่งตัวดี และให้ความรู้สึกถึงการเป็น “ผู้หญิงทันสมัย”

การตัดสินใจมาทำงานที่ในกรุงเทพเป็นการตอกย้ำการทำหน้าที่ของการเป็นลูกที่ดี แต่อย่างไรก็ตาม จริตประเพณีดั้งเดิมก็เชื่อว่าทำหน้าที่ในการควบคุมผู้หญิงอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งการทำหน้าที่ของลูกกตัญญู ทำให้ผู้หญิงสามารถเดินทางออกไปทำงานที่นอกหมู่บ้าน ได้เกิดเสรีภาพทางความคิด มีต้องถูกกำกับจากญาติพี่น้องในหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกัน ก่อให้เกิดความตึงเครียดในครอบครัว เพราะการออกไปทำงานข้างนอกทำให้ผู้หญิงเหล่านี้สามารถพบเจอ “ประสบการณ์ใหม่ๆ” มากขึ้น ทำให้ความเชื่อที่เคยมีอยู่แต่ดั้งเดิมถูกปรับเปลี่ยน สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิด และ“ตัวตน” ของผู้หญิงที่ออกเดินทางทำงานภายนอกชุมชนของตนเอง

นอกจากนี้ ผู้หญิงที่ทำงานในกรุงเทพได้มีส่วนร่วมสนับสนุนการจัดงานผ้าป่าที่บ้านของตนเอง เป็นการเสนอภาพของสำนึกรักบ้านเกิด ไปทำงานได้ดีแล้วจะต้องมีส่วนร่วมบริจาคให้หมู่บ้านของตนเองด้วย ใ้เชื่อว่าได้ดีแล้วจะละทิ้งบ้านเกิด ไม่กลับมาพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง การแสดงออกเช่นนี้ส่งผลให้เป็นที่นับหน้าถือตาของคนในหมู่บ้านอีกด้วย

ในงานศึกษาของ Hirai (2002) อธิบายถึงสาวโรงงานได้ใช้พิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่เพื่อแสดงอำนาจ และสร้างอัตลักษณ์ใหม่นอกเหนือจากภาพของผู้หญิงตามประเพณีดั้งเดิม การได้รับ “ประสบการณ์” จากโลกภายนอก ทำให้เห็นความยืดหยุ่นของพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ จากเมื่อในอดีตกระทำเพียงพิธีกรรมช่วงเช้า คือ เลี้ยงพระ แต่ในงานศึกษาของ Hirai สาวโรงงานได้จัดงานเลี้ยงขึ้นบ้านใหม่ในช่วงเย็นด้วย

ดังนั้น งานศึกษาของ Hirai จึงได้สะท้อนให้เห็นถึงพื้นที่ในการแสดง“ตัวตน”ของผู้หญิงที่แตกต่างผ่านพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ในช่วงเช้าและช่วงเย็น พิธีกรรมช่วงเช้าซึ่งเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นจารีตปฏิบัติตามธรรมเนียมขึ้นบ้านใหม่แบบดั้งเดิม ที่ผู้ชายและผู้อาวุโสกว่าจะมีบทบาทนำและผู้หญิงมีบทบาทเป็นผู้ตาม ซึ่งแตกต่างจากพิธีกรรมขึ้นบ้านใหม่ในช่วงเย็นเป็นงานเลี้ยงที่มีการดื่ม ร้องเพลง เป็นงานสังสรรค์ขึ้นบ้านใหม่ในช่วงเวลากลางวัน ผู้สูงอายุในบ้านจะไปนอนแล้ว เป็นช่วงเวลาที่ใช้สร้างพื้นที่ในการปลดปล่อยให้กับสาวโรงงานที่เป็นเจ้าของบ้าน ผ่านพฤติกรรมการกินดื่ม ร้องเพลง ท่ามกลางเพื่อนร่วมงานที่ทำงานในโรงงาน ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้ไม่ควรกระทำ เพราะดูไม่เหมาะสมตามจารีตที่กำหนดให้ผู้หญิงประพฤติตัวดั่งที่สังคมคาดหวังไว้

ทวิช จตุรพฤกษ์ (2538) กล่าวถึง การประสบปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกินของชาวลีซอ ทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลักไม่ว่าจะเพื่อยังชีพหรือเชิงพาณิชย์ได้อีกต่อไป และการกลายเป็นหมู่บ้านแห่งการท่องเที่ยวจึงก่อให้เกิดทางเลือกใหม่ในการประกอบอาชีพคือ งานเย็บผ้าซึ่งเป็นงานของผู้หญิง อำนาจของผู้ชายจึงถูกทำลาย งานที่แสดงถึงศักดิ์ศรีของผู้ชายอันได้แก่

การทำไร่ การปลูกฝิ่น และล่าสัตว์ ได้หมดความสำคัญลง ทำให้ผู้ชายลืมนึกถึงเหมือนตกอยู่ในภาวะไร้อำนาจ ในขณะที่ผู้หญิงมีวุ่นอยู่กับการทำงานหาเงินเลี้ยงครอบครัว ส่วนผู้ชายก็จะดื่มเหล้า สูบฝิ่น และเล่นการพนัน เพื่อระบายความเครียด ทำให้ผู้หญิงมองว่า ผู้ชายประพฤติตนเหลวไหล และเริ่มรู้สึกว่าคุณผู้ชายเอาเปรียบ งานศึกษาของทวิช แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเพศไม่ได้อยู่ในภาวะช่วยเหลือเกื้อกูลกันเหมือนเดิมอีกต่อไป โดยอำนาจของเพศชายได้ลดลงเป็นอย่างมาก เมื่อผู้หญิงมีอำนาจทางเศรษฐกิจมากขึ้น จึงช่วยให้มีอำนาจต่อรองกับระบบจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม

ดังนั้น “ตัวตน” ของผู้หญิงได้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่าง “ตัวตนสมัยใหม่” กับตัวตนของจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม ขณะที่ผู้หญิงกำลังจะก้าวไปสู่ความทันสมัย โลกแห่งความมีอิสรภาพของการตัดสินใจในการดำรงชีวิต แต่อีกด้านหนึ่งตัวตนของพวกเธอเหล่านั้นถูกกำกับด้วยจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม ยกตัวอย่างเช่น ลูกสาวต้องส่งเงินกลับบ้าน เพื่อแสดงถึง “ความกตัญญู” ต้องตอบแทนบุญคุณของบิดามารดา หรือผู้มีพระคุณที่เคยเลี้ยงดูตั้งแต่ครั้งเยาว์วัย และการเป็น “แม่ศรีเรือน” แสดงถึงการเป็นภรรยาและแม่ที่ดี นอกจากนี้ เมื่อผู้หญิงได้ก้าวเข้าสู่การเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน บทบาทดังกล่าวช่วยให้ผู้หญิงสามารถมีอำนาจ “ต่อรอง” กับระบบจารีตประเพณีแบบดั้งเดิมได้ในระดับหนึ่ง ดังเช่น ในกรณีในงานเมียฝรั่งและผู้หญิงลืมนึก

1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานศึกษานี้ต้องการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในชนบทอีสานและบทบาทของผู้หญิงในวิถีการผลิตที่ผสมผสานกันระหว่างทำงานในภาคการเกษตรและการเดินทางค้าถุงพลาสติก ซึ่ง “การเดินทางไกล” ได้มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยน “โลกทัศน์” ทางความคิดแบบจารีตประเพณีดั้งเดิม ซึ่งจะส่งผลต่อการนำเสนอ “ตัวตน” ของผู้หญิงแต่ละคนที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ได้สั่งสมเรียนรู้ นอกจากนี้ผู้ค้าถุงพลาสติกได้มีกระบวนการสร้างและรักษาเครือข่ายทางการค้าในระดับที่แตกต่างทั้งเครือข่ายในระดับแวนอน เช่น ระบบเครือข่ายติ, เพื่อนร่วมอาชีพเดียวกัน และเครือข่ายในระดับแนวตั้ง เช่น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เพื่อให้กิจการค้าขายสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี ช่วยลดปัญหาและอุปสรรคอันส่งผลกระทบต่อรายได้

ผู้เขียนได้ใช้กรอบคิดในการศึกษา สามประการ ได้แก่

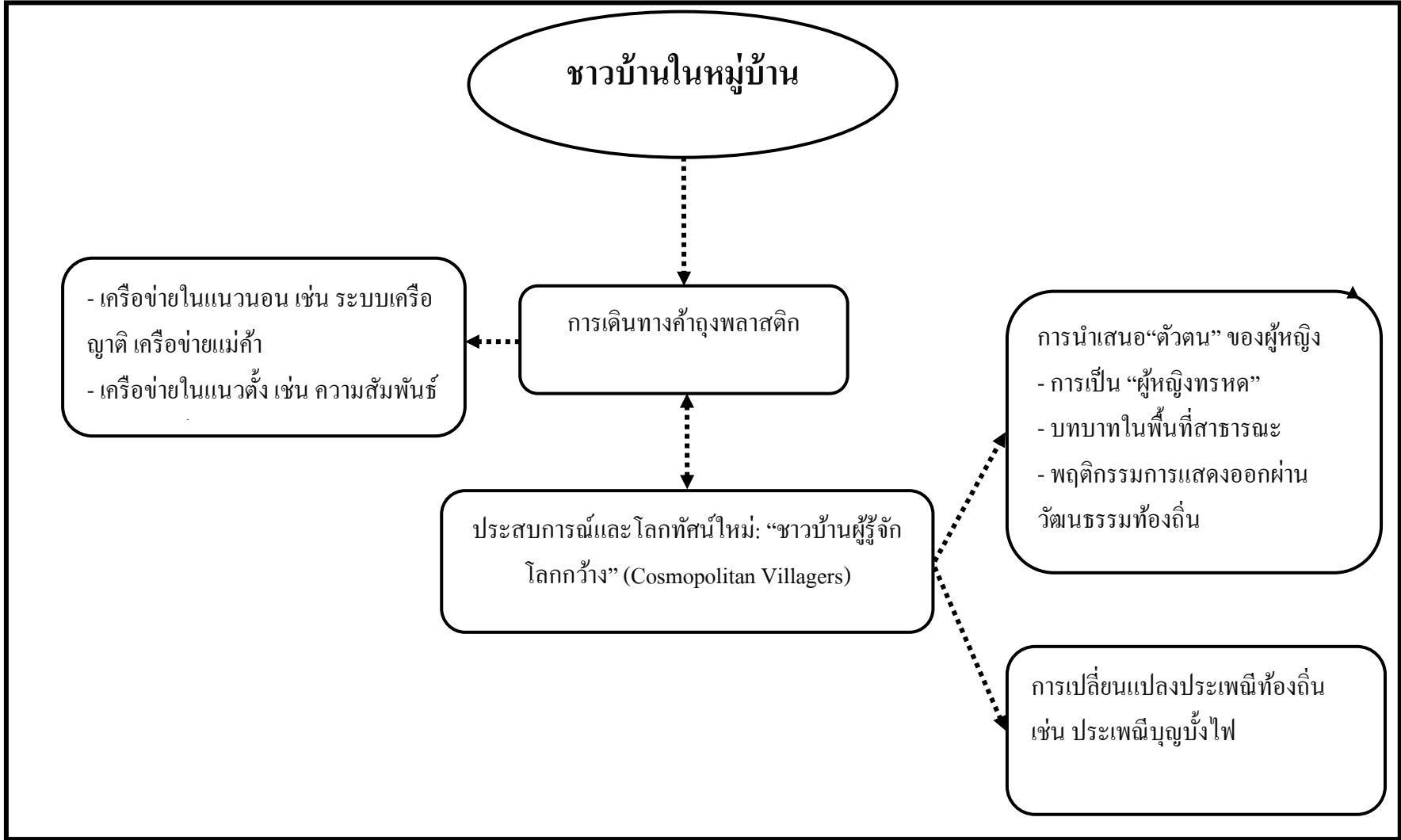
หนึ่ง กรอบคิดของคาสส์ (2010) ในเรื่อง “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers) ที่ให้ความสำคัญกับการเดินทาง และสิ่งเร้าจากภายนอกชุมชน ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยน “โลกทัศน์” ของชาวนาอีสาน

สอง การเปลี่ยนแปลง “ตัวตน” ของผู้หญิง มาสู่ “ตัวตนสมัยใหม่” ที่อยู่ระหว่างกรอบกำหนดของจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม และอิสรภาพในการแสดงออกทางสังคมและการเมืองที่เพิ่มขึ้น เช่นแนวคิดของ Mills (1995, 2001) และ Hirai (2002)

สาม กรอบคิดเรื่อง “กระบวนการสร้างเครือข่ายในชนบท” ที่ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคลในฐานะที่เป็นผู้กระทำการ (agency) ซึ่งเลือกใช้ทั้งเครือข่ายในแนวนอนของการเป็นเครือข่ายดีเครือข่ายแม่ค้า (เพื่อนร่วมอาชีพ) และเครือข่ายในแนวตั้งซึ่งอยู่ในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เช่น กรอบคิดเรื่องเครือข่ายแรงงานอีสานพลัดถิ่นของ Pattana (2006)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภูมิที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

1.6 ขอบเขตและวิธีวิจัย

1.6.1 พื้นที่ในการศึกษา

พื้นที่ที่ศึกษาคือ บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) เป็นหมู่บ้านอีสานแห่งหนึ่ง ในจังหวัดยโสธร เหตุผลที่เลือกพื้นที่แห่งนี้เนื่องจาก ยุคหนึ่งชาวบ้านออกเดินทางไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก และมีชาวบ้านบางรายได้เข้าไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างที่โรงงานผลิตถุงพลาสติก เมื่อสะสมทุนได้ระยะหนึ่งจึงได้หวนกลับคืนถิ่นฐานบ้านเกิด และนำอาชีพค้าถุงพลาสติกเข้ามาในหมู่บ้าน แม้อาชีพดังกล่าวจะเพิ่งเกิดในหมู่บ้านได้ไม่นาน แต่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านมากกว่าอาชีพเกษตรกรรม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ต้องอิงอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามากยิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ในหมู่บ้านยังมีการจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ที่มีการพนันเข้ามามีบทบาททำให้พื้นที่ของสนามบั้งไฟมีเงินสะพัดหมุนเวียนเป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้ที่มีส่วนร่วมในงานบุญบั้งไฟมีทั้งคนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้าน ผู้ศึกษาต้องการวิเคราะห์ ปรัชญาการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นผลจากการเคลื่อนไหวอย่างเข้มข้นของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษามีการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันในลักษณะใด เพื่อให้ตนเองและสมาชิกในครัวเรือนมีความมั่นคงในการดำรงอยู่

1.6.2 หน่วยการวิเคราะห์

หน่วยการวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจะอธิบายจากภาพที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ศึกษา ซึ่งแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็นสามระดับ คือ

ระดับแรก การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมที่ประกอบสร้างให้เป็นเครือข่ายการค้า ซึ่งในระดับนี้จะเป็นการวิเคราะห์กลุ่มคนที่ออกเดินทางไปค้าขายถุงพลาสติกตามจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน โดยดูว่าพวกเขาเหล่านั้นใช้กลยุทธ์ในการสร้างและรักษาความสัมพันธ์เครือข่ายทางการค้าได้อย่างไร

ระดับที่สอง การวิเคราะห์ตัวตนของผู้หญิงในหมู่บ้านสองกลุ่ม คือ กลุ่มประกอบอาชีพขายถุงพลาสติกที่มีโอกาสเดินทางไปยังพื้นที่ต่างๆ ทางภาคอีสาน ทั้งนี้ทั้งนั้นจะเป็นกลุ่มที่มีครอบครัวแล้ว และอีกกลุ่มจะเป็นผู้หญิงที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งไม่มีโอกาสเดินทางไปค้าขาย

ระดับที่สาม วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประเพณีบุญบั้งไฟที่มีการพนันขันต่อกันในสนามบั้งไฟมีวงเงินที่สูงมากระดับล้านบาท ซึ่งผู้ค้าถุงพลาสติกได้มีบทบาทสำคัญ ทั้งการเป็นผู้สนับสนุนและผู้เข้าร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟ

1.6.3 วิธีการเก็บข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การเก็บข้อมูล 2 ส่วน ได้แก่

1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงชนบทอีสานจาก หนังสือ รายงานวิจัยและวิทยานิพนธ์

2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม ในการเก็บข้อมูลภาคสนามจะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลักๆ ได้แก่

ส่วนที่หนึ่ง การติดตามและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในการเดินทางไปกับรถขายถุงพลาสติก ซึ่งแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่ง รถที่สามีและภรรยาเดินทางไปค้าขายร่วมกัน 2 ครั้วเรือน โดยเปรียบเทียบกับ กลุ่มสอง เด็กติดรถไปด้วยซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นเด็กผู้ชายจำนวน 2 ครั้วเรือน สาเหตุที่ต้องมีกลุ่มเปรียบเทียบ “กลุ่มที่ 2” เพื่อจะได้สามารถเห็นบทบาทของภรรยาใน “กลุ่มหนึ่ง” ได้ชัดเจนขึ้น

ส่วนที่สอง เก็บข้อมูลด้านเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มครั้วเรือนที่ค้าขายถุงพลาสติก 4 ครั้วเรือน (ที่ได้กล่าวถึงจากส่วนที่หนึ่ง) เปรียบเทียบกับครั้วเรือนที่ทำเกษตรเป็นหลัก 1 ครั้วเรือน และรับจ้างเป็นหลัก 1 ครั้วเรือน รวมศึกษาในส่วนนี้ทั้งสิ้น 6 ครั้วเรือน

ส่วนที่สาม เก็บข้อมูลเรื่องเกี่ยวกับประเพณี บุญบั้งไฟ เพื่อให้มองเห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนตัวอย่างเข้มข้นของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

1.6.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

1 วิเคราะห์การสร้างเครือข่ายทางการค้า ยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ต่างๆ ของแม่ค้าขายถุงพลาสติก

2 วิเคราะห์ยุทธศาสตร์การดำรงชีพเปรียบเทียบระหว่างครั้วเรือนที่ประกอบอาชีพค้าขายทำการเกษตร และรับจ้าง

3 วิเคราะห์บทบาทและตัวตนผู้หญิงเปรียบเทียบระหว่างคนที่ประกอบอาชีพค้าขาย ทำการเกษตร และรับจ้าง

4 วิเคราะห์ประเพณีบุญบั้งไฟโดยเปรียบเทียบระหว่างประเพณีความเชื่อแบบดั้งเดิมและประเพณีในยุคปัจจุบัน

1.7.ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.7.1 ทำให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนวนอีสาน

1.7.2 ทำให้เข้าใจการประกอบสร้างตัวตนของผู้หญิงชนบทอีสาน

1.7.3. ทำให้เข้าใจถึงเครือข่ายของผู้หญิงในฐานะของการเป็นทุนทางสังคม

1.7.4 ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของประเพณี ท้องถิ่น ที่อิงอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบ
เงินตรา

1.8 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์เล่มนี้แบ่งเนื้อหาในการนำเสนอจำนวน 6 บท ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 กล่าวถึงที่มาและความสำคัญ วัตถุประสงค์ของการศึกษา ทบทวนงานศึกษา และ
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กรอบคิดในการศึกษา ขอบเขตและวิธีการวิจัย หน่วยการศึกษา พื้นที่
ศึกษาและวิธีการเก็บข้อมูล ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา และเนื้อหาของวิทยานิพนธ์
โดยสังเขป

บทที่ 2 กล่าวถึงพัฒนาการของการก้าวเข้าสู่วงจรการผลิตและการบริโภคของระบบทุน
นิยม ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกสองส่วนคือ ส่วนแรกจะกล่าวถึงพัฒนาการความเปลี่ยนแปลง
โดยภาพรวมของอีสาน และส่วนที่สองจะกล่าวถึงพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของบ้านหนองก้าม
(นามสมมติ) ซึ่งเริ่มตั้งแต่การจับจองที่นา การกลายเป็นแรงงานรับจ้าง จนการก้าวเข้าสู่การค้า
ถุงพลาสติก นอกจากนี้ในบทที่สองยังได้อธิบายเงื่อนไขของการเลือกประกอบอาชีพถุงพลาสติก
ของชาวบ้านอย่างชัดเจนจากการสุ่มรายได้กลุ่มตัวอย่าง โดยเปรียบเทียบระหว่างอาชีพทำนา และ
อาชีพค้าถุงพลาสติก

บทที่ 3 ในบทนี้ผู้ศึกษาต้องการจะอธิบายเชื่อมโยงกับบทที่ 2 โดยพิจารณาผ่านกรณีศึกษา
คือ ป้าอ้วน ซึ่งได้ใช้เครือข่ายความเป็นญาติพี่น้องเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้านอย่าง
ต่อเนื่อง แม้ว่าตนเองจะทำงานนอกหมู่บ้าน เมื่อป้าอ้วนหวนคืนถิ่นฐานบ้านเกิดจึงมีใช้คนแปลก
หน้าของหมู่บ้าน ทั้งนี้ทั้งนั้น การก้าวเข้าสู่อาชีพค้าถุงพลาสติก ป้าอ้วน ยังมียุทธศาสตร์และกลยุทธ์
ในการสร้างและรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้า เพื่อให้การค้าดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ช่วย
ลดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อรายได้ นอกจากนี้ ก่อนการเดินทางค้าถุงพลาสติกป้าอ้วนและสามียังได้
มีการจัดการอย่างเป็นระบบไม่ว่าจะวางแผนเส้นทาง การสั่งสินค้า จำนวนวันในการออกเดินทางค้า
ถุงพลาสติก เป็นต้น

บทที่ 4 กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านที่ก้าวเข้าสู่อาชีพค้าถุงพลาสติก ซึ่งมีความ
แนบชิดกับ“ระบบเศรษฐกิจเงินตรา”ได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไร ซึ่งผู้ค้าถุงพลาสติกเป็น
ส่วนหนึ่งในการสร้างปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงของประเพณีบุญบั้งไฟ

บทที่ 5 เป็นการกล่าวถึงตัวตน “สมัยใหม่” ของผู้หญิงชนบทอีสาน เมื่อพวกเขาเป็นส่วน
หนึ่งในการหารายได้จุนเจือครอบครัว และมีโอกาสเดินทางพบปะผู้คนมากมายหลากหลายรูปแบบ
“โลกทัศน์” ของผู้หญิงเหล่านั้นจึงมีการปรับเปลี่ยน ซึ่งส่งผลต่อการนำเสนอ “ตัวตน” โดยผู้หญิง

บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) ได้สร้างตัวตนสมัยใหม่ผ่านการเป็น “ผู้หญิงทรหด” มานะ บากบั่นให้ได้มาซึ่งความมั่นคงของตนเองและครอบครัว การมีส่วนร่วมทำงานในพื้นที่สาธารณะกรณี ป่าไฟ และป่าอ้วน การมีพฤติกรรมแสดงออกผ่านวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะผู้สนับสนุนเงินทุน และผู้เข้าร่วมงานประเพณี

บทที่ 6 การนำเสนอข้อค้นพบจากการศึกษา อภิปรายข้อถกเถียงทางทฤษฎี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved